

PATRYCJA PRZĄDKA, MIŁOSZ GIER SZ (ANDYJSKA MISJA ARCHEOLOGICZNA UW)

BADANIA ARCHEOLOGICZNE W DOLINIE RZEKI CULEBRAS NA PÓŁNOCNO-CENTRALNYM WYBRZEŻU PERU: WYNIKI PRAC TERENOWYCH W SEZONIE 2002

Wstęp

Dolina rzeki Culebras położona jest na północno-centralnym wybrzeżu Peru, w departamencie Ancash, pomiędzy dolinami rzek Casma i Huarmey. Jest to ostatnia dolina rzeczna w tej części wybrzeża, która do tej pory nie została objęta systematycznymi badaniami archeologicznymi¹. W 2002 roku archeolodzy z Andyjskiej Misji Archeologicznej Uniwersytetu Warszawskiego rozpoczęli wieloetapowy projekt badawczy realizowany w ścisłej współpracy z Papieskim Uniwersytetem Katolickim w Limie i nadzorowany przez Narodowy Instytut Kultury Republiki Peru². Celem projektu jest zbadanie skali kulturowo-chronologicznej oraz struktury osadniczej na wyżej wymienionym obszarze.

Dolina rzeki Culebras jest jedną z najmniejszych dolin w tej części wybrzeża. Mierzy zaledwie 35 km długości (szerokość geograficzna południowa: między 77°57' a 78°14', długość geograficzna zachodnia: między 9°45' a 9°57'). Jest to obszar szczególny, zarówno ze względu na swoje cechy fizyczne, jak i klimatyczne. W jego skład wchodzi zarówno pustynne tereny na samym wybrzeżu Pacyfiku, piaszczyste wydmy pokrywające lewy brzeg rzeki, urodzajne równiny, jak i niższe partie andyjskich łańcuchów górskich sięgające do wysokości 1300 m n.p.m.

Bez wątplenia, w czasach przedhiszpańskich dolina Culebras zajmowała strategiczne pod wieloma względami położenie. Z jednej strony, prowadzić mógł przez nią dogodny szlak do górskiego obszaru Callejón de Huaylas, który odegrał kluczową rolę podczas kształtowania się kultur andyjskich. Z drugiej strony, dolina Culebras, wraz z doliną Huarmey stanowiły jedną z ważniejszych granic kulturowych w skali wybrzeża Peru.

Obszar północno-centralnego wybrzeża Peru był doskonałym miejscem dla rozwoju kultur przedhiszpańskich. Gospodarka opierała się głównie na eksploatacji

obfitych zasobów żywności pochodzenia morskiego, jak również, dzięki szerokiej sieci irygacyjnej – uprawie roślin, przede wszystkim kukurydzy, fasoli, papryki *ají*, bawełny, koki oraz drzew *lucuma*, *algarrobo* i *choloque*. Na rozwój technik przechowywania żywności i regulacji rzek miały wpływ wspomniane już trudne warunki środowiskowe. Czynnikiem hamującym rozwój były natomiast okresowe kataklizmy wywoływane przez fenomen *El Niño*, który manifestuje się anomalią termiczną powodującą ocieplenie wód morskich i wywoływaniem ulewnych deszczy na pustynnych obszarach wybrzeża. Wzrost temperatury wód morskich doprowadza do klęski ekologicznej, powodując drastyczny spadek populacji ryb i mięczaków, będących jednym z podstawowych źródeł wyżywienia, a silne deszcze zmieniają rzeki w rwące, niosące zniszczenie potoki. Wykopaliska archeologiczne i prowadzone ostatnio liczne badania paleoklimatyczne potwierdziły występowanie w przeszłości wielu drastycznych w skutkach klęsk żywiołowych. Do jednych z najtragiczniejszych okresów zaliczyć można przełom pierwszego i drugiego tysiąclecia, kiedy to katastrofa ekologiczna doprowadziła do upadku i opuszczenia wielu ważnych centrów kulturowych³.

Obszar północno-centralnego wybrzeża Peru odegrał ważną rolę w procesie kształtowania się kultur andyjskich. Wypada wspomnieć, iż tereny te były miejscem rozwoju najstarszej z dotychczas poznanych kultur wybrzeża Środkowoandyjskiego Obszaru Kulturowego – kultury Paijanense datowanej na okres Paleoindiański (10 000-7600 p.n.e.), której stanowiska zlokalizowano w pobliskich dolinach Casma i Huarmey (MALPASS 1983; UCEDA 1983; BONAVÍA 1982). Doliny Casma i Sechín stanowiły również jedno z ważniejszych centrów kulturowych podczas Okresu Formatywnego (2700-200 p.n.e.) – wystarczy wspomnieć rolę takich ośrodków jak Sechín Alto, Cerro Sechín, Pampa de las Llamas-Moqueque, czy Chanquillo.

¹ Wyjątek stanowią tu prace archeologiczne prowadzone na przełomie lat 50 i 60 XX w. przez ekipę kierowaną przez Edwarda Lanning'a na jednym ze stanowisk preceramicznych położonym na pustynnym obszarze w okolicy portu Culebras (LANNING 1959).

² Pozwolenie INC nr.: C/DGPA-041-2002.

³ Jako przykład można wymienić chociażby stanowisko Batan Grande położone na północnym wybrzeżu Peru, które zostało zniszczone przez katastrofalne ulewy, czy znane centrum w Tiwanaku nad jeziorem Titicaca, do którego upadku doprowadziły m.in. długoletnie susze będące wynikiem oddziaływania El Niño na obszary andyjskich stepów wysokogórskich.

Badania terenowe w sezonie 2002

Badania archeologiczne w dolinie rzeki Culebras dostarczają dowodów świadczących o dużym znaczeniu tego obszaru w czasach przedhiszpańskich. Pomimo małego zasięgu, cała dolina była intensywnie zamieszkiwana już od okresu Preceramicznego. Głównym celem badań w sezonie 2002 było przeprowadzenie wstępnego rekonesansu stanowisk archeologicznych w oparciu o analizę zdjęć lotniczych tego obszaru, pochodzących z zasobów Servicio Aerofotográfico Nacional z Peru. Do badań tych wykorzystane zostały zdjęcia fotogrametryczne pionowe o skali 1: 10 000. Rezultaty analizy fotogrametrycznej weryfikowane były podczas dwumiesięcznego sezonu badawczego (maj-czerwiec 2002). Prace terenowe polegały na szczegółowych badaniach całego obszaru i wykonaniu dokładnych planów nowo odkrytych stanowisk. Uzyskane w ten sposób dane, naniesione na ortofotomapę doliny Culebras, pozwoliły na sporządzenie komputerowego modelu całego obszaru badań. Wynikiem przeprowadzonych w 2002 roku badań jest odkrycie sześćdziesięciu dwóch stanowisk archeologicznych (**Fig. 1**). Należy podkreślić, że zarówno ich liczba, jak i wielkość są o wiele większe, niż w sąsiedniej dolinie rzeki Huarmey, uważanej do tej pory za główne centrum rozwoju lokalnych kultur przedhiszpańskich w tym regionie Peru.

Do stanowisk tych należą duże i małe osady, fortece usytuowane na szczytach wzgórz, cmentarzyska, oraz kompleksy ceremonialne, w większości przypadków ściśle związane z nekropolami. Wyniki uzyskane podczas pierwszej kampanii w dolinie Culebras pozwalają sądzić, iż obszar ten, uważany do tej pory za strefę marginalną o małym znaczeniu archeologicznym, stanowił jeden z ważniejszych ośrodków kulturowych na północno-centralnym wybrzeżu Peru, szczególnie w okresie pomiędzy VI i XII wiekiem n.e., kiedy to dolina została na krótki czas opanowana przez ludność związaną z kręgiem kultury Tiwanaku-Wari, a następnie, wraz z sąsiednią doliną Huarmey, stała się najprawdopodobniej niezależnym ośrodkiem lokalnym o dużym znaczeniu politycznym.

Jednym z najmniej zbadanych do tej pory zagadnień w archeologii andyjskiej jest ustalenie przemian polityczno-społecznych na obszarze północno-centralnego wybrzeża na przełomie Wczesnego Okresu Przejściowego (0-550 n.e.) i Horyzontu Środkowego (550-1000), zwanego również Horyzontem Wari⁴. Niezwykle istotnym zagadnieniem badawczym jest ustalenie związków pomiędzy

terenami znajdujących się między dolinami rzek Nepeña i Huarmey z kręgiem kultury Moche. Przez długi czas uważano, że naturalną, południową granicę Moche stanowiła rzeka Nepeña, w dolinie której znajduje się jeden z największych kompleksów ceremonialno-religijnych tej kultury – Pañamarca. Pierwszym badaczem, który zakwestionował wcześniejsze ustalenia dotyczące usytuowania południowej granicy kultury Moche był Hans Horkheimer, który sugerował obecność struktur państwowych Moche w dolinie rzeki Huarmey (HORKHEIMER 1961). Systematyczne badania archeologiczne prowadzone w późniejszych latach potwierdziły hipotezę Horkheimer'a i dowiodły obecności śladów osadnictwa kultury Moche w dolinie rzek Casma i Huarmey (THOMPSON 1966; WILSON 1995; PRÜMERS 2000). Dzięki badaniom Davida Wilson'a wiemy, że na północno-centralnym wybrzeżu Peru wczesny okres Horyzontu Środkowego (Epoki 1 i 2 550-700 n.e.) charakteryzował się występowaniem lokalnych centrów kulturowych powiązanych ze sobą siecią dróg, wzdłuż których prowadzony był handel regionalny (WILSON 1988, 1995).

Najważniejszym z odkrytych przez autorów w 2002 r. stanowisk z tego okresu jest stanowisko Ten Ten położone w odległości ok. 16 km od ujścia rzeki Culebras do Oceanu Spokojnego (**Fig. 2**). Stanowisko to leży na prawym brzegu rzeki, na naturalnych terasach, u wejścia do wąwozu „Huaco”, na wysokości około 250 m n.p.m. Pełniło zapewne funkcje głównego ośrodka administracyjnego, ceremonialnego, oraz centrum produkcyjnego. Głównym budulcem wykorzystywanym do konstrukcji budynków jest suszona na słońcu cegła mułowa *adobe*. Zachodnia część stanowiska, usytuowana u samego podnóża i na stokach wzgórza, wykazuje typowo ceremonialny charakter. Nizsze partie tworzą kompleks platform zbudowanych z cegły *adobe*, w które wkomponowane są pochówki. W północno-wschodniej części stanowiska, u wejścia do wąwozu, znajduje się podobne do wcześniej opisanego założenie. Samo dno wąwozu zajmują obszernych rozmiarów budowle o charakterze rezydencjalnym, zamknięte od północy grubym murem z *adobe*. Natomiast na wschodnich stokach wąwozu rozpościerają się liczne, sztucznie skonstruowane terasy, na których prawdopodobnie mieściły się pomieszczenia mieszkalne oraz warsztaty ceramiczne. Ze stanowiskiem koresponduje sześć punktów obserwacyjnych położonych na szczytach okolicznych wzgórz (najwyższy z nich na wysokości 550 m n.p.m.), na których zadokumentowano

⁴ Oddziaływanie kultur Tiwanaku i Nasca na lokalne podłoże w okolicach ob. Ayacucho (środkowa część Andów Peruwian-skich) doprowadza, ok. 500 n.e., do rozwoju stanowiska Wari (Huari). Staje się ono wkrótce centrum gwałtownej ekspansji, prawdopodobnie o religijno-militarnym charakterze, która ogar-

nia swym zasięgiem prawie cały obszar środkowoandyjski. Etap ten nazywany jest Horyzontem Środkowym (550-1000 n.e.). Samo Wari upada już w 2 poł. VIII w. n.e., ale jego wpływy utrzymują się do ok. 1000 n.e., czyli do początku tzw. Późnego Okresu Przejściowego.

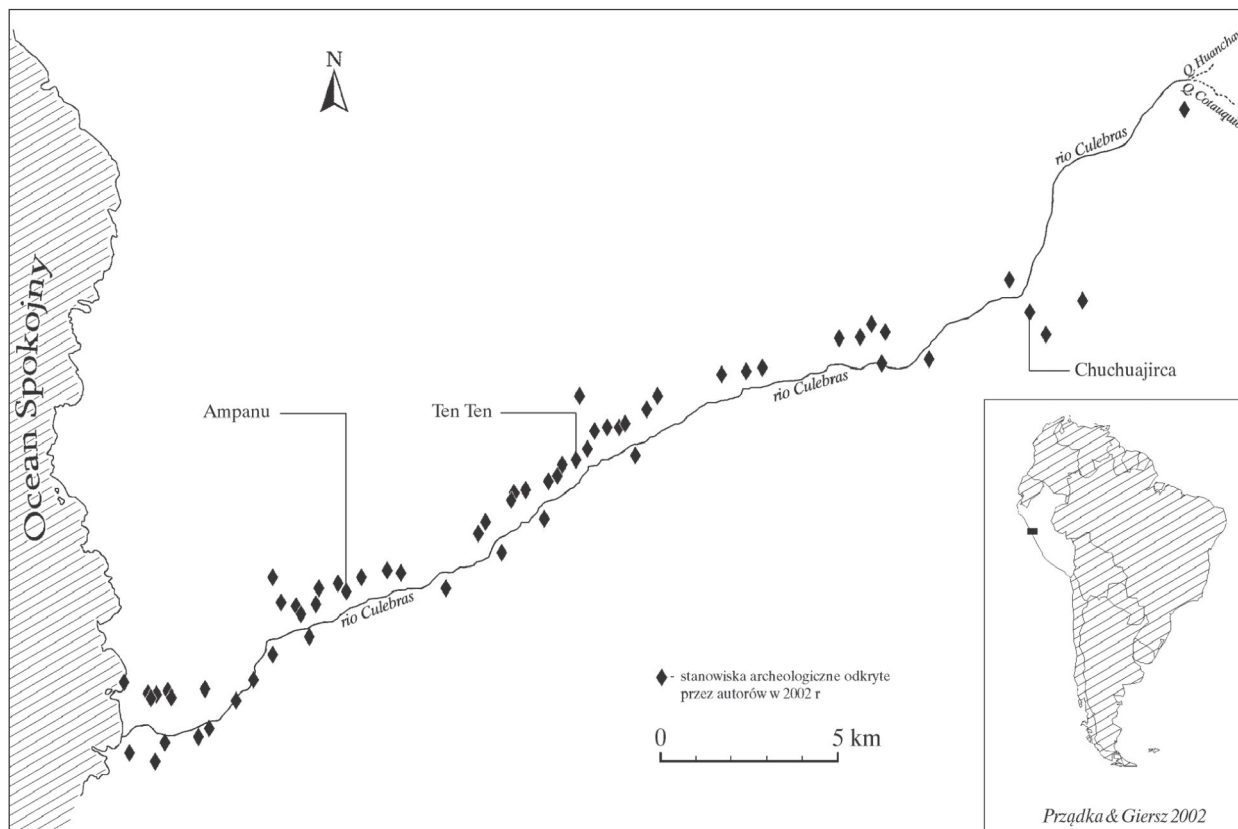

Fig. 1. Mapa doliny Culebras z zaznaczonymi stanowiskami archeologicznymi odkrytymi przez autorów w sezonie 2002

Fig. 2. Plan stanowiska Ten Ten

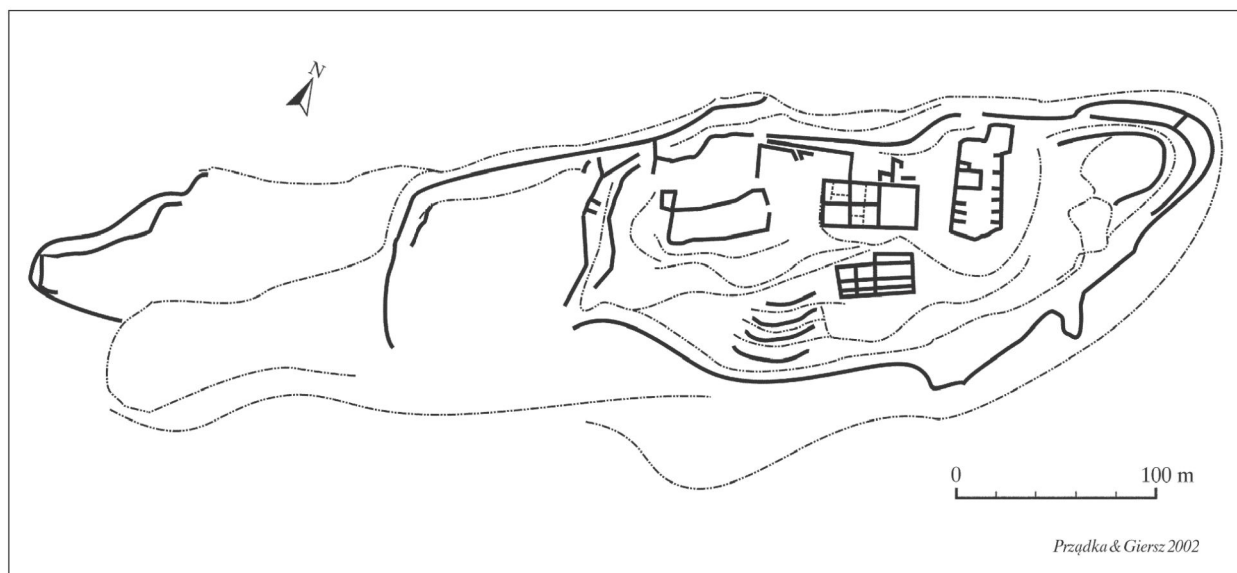

Fig. 3. Plan stanowiska Ampanu położonego na szczycie wzgórza Cerro El Castillo

pozostałości architektury o charakterze obronnym. Architektura stanowiska Ten Ten wykazuje silne związki z innymi ośrodkami z tego okresu, położonymi na północnym i centralnym wybrzeżu Peru. Należy jednak podkreślić jego lokalny charakter. Warto również wspomnieć, że Ten Ten było najprawdopodobniej zamieszkiwane w późniejszych okresach, przynajmniej do XI wieku, o czym świadczy znaleziony materiał diagnostyczny (ceramika, tekstylia, drobna plastyka) datowany na pierwsze stulecie drugiego tysiąclecia n.e.

Innym ważnym stanowiskiem związanym z opisywanym wyżej okresem jest forteca Castillo de Ampanu położona na szczycie trudno dostępnego wzgórza Cerro El Castillo, wznoszącego się ok. 150 m nad dnem doliny Culebras. Samo założenie architektoniczne pochodzi z epoki Wczesnego Okresu Przejściowego, o czym świadczy charakterystyczne rozplanowanie stanowiska o typowo obronnym charakterze, oraz dystynktywna dla tego okresu kamieniarka. Pierwszą wzmiankę o wspomnianym stanowisku znajdujemy u A. Raimondiego (RAIMONDI 1873: 150), który w trakcie swoich podróży po północno-centralnym wybrzeżu Peru miał okazję poznać i opisać owe ruiny. W planie fortecy dominuje czworoboczna budowla o nieregularnym kształcie, o bokach 60 x 35 m, która od północnego zachodu chroniona jest przez obronny bastion. Drugi, niemalże identyczny bastion strzegł całą fortecę od północnego wschodu. Materiał archeologiczny zebrany z powierzchni stanowiska pochodzi głównie z przełomu Wczesnego Okresu Przejściowego i Horyzontu Środkowego, kiedy to stanowisko pełniło zapewne funkcję jednego z głównych ośrodków administracyjnych na opisywanym obszarze.

Zupełnie odmienne w swej charakterystyce są stanowiska archeologiczne datowane na Późny Okres Przejściowy (1000-1470 n.e.). Do najciekawszych z nich zaliczyć należy przede wszystkim stanowisko Chuchujirca leżące w wyższej partii doliny (Fig. 4). Podobnie jak w przypadku Castillo de Ampanu, podstawowym budulcem jest kamień. Założenia architektoniczne wykazują duży wpływ z terenów Callejon de Huaylas. Stanowiska z tego okresu mają charakter obronny, który przejawia się zarówno w architekturze (wysokie, grube mury, system satelickich warowni położonych na szczytach okolicznych wzgórz), jak i doborze miejsca pod ich budowę. Wbrew pozorom nie pełniły one jednak jedynie funkcji obronnej, lecz przede wszystkim administracyjną i kultową. O funkcji ceremonialnej świadczą chociażby muszle *multu* (*Spondylus sp.*) znajdowane na stanowiskach ze wspomnianego okresu, które składano w charakterze ofiary.

Wnioski

Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych w dolinie Culebras dostarczają wielu informacji na temat przemian społeczno-politycznych, jakie miały miejsce w czasach przedhiszpańskich, szczególnie pomiędzy VI a XI w. n.e. Od lat sześćdziesiątych XX wieku uważa się, że ceramiczny Styl Archaizujący, będący głównym wyróżnikiem Epoki 3 Horyzontu Środkowego, określanej przez Rafaela Larco Hoyle terminem Huari Norsteño (LARCO 1948), rozwinął się i ekspandował z obszarów północno-centralnego wybrzeża, a w szczególności z okolic dzisiejszego miasta Huarney, położonego 20 km na południe od badanego przez autorów obszaru (MENZEL 1964). Do tej pory nie zostały dobrze zdefiniowane

związki pomiędzy tym właśnie stylem i stylami go poprzedzającymi. Wielu specjalistów zwraca również uwagę na potrzebę gruntownego zbadania okresu związanego z fazą Choloque wyróżnioną przez Davida Wilson'a (650 - 900 n.e.) dla pobliskiej doliny Casma (WILSON 1995).

Autorzy mają nadzieję, że wyniki badań terenowych w dolinie Culebras w kolejnych sezonach pozwolą zweryfikować dawniej utarte poglądy i rozwiążą przedstawione powyżej problemy, wnosząc nowy wkład polskiej szkoły archeologicznej w poznanie prehistorii Andów.

Podziękowania

Autorzy pragną podziękować dr Krzysztofowi Makowskiemu z Papieskiego Uniwersytetu Katolickiego w Limie za zaproszenie do współpracy w badaniach doliny Culebras, dr Duccio Bonavia i mgr Ulli Holmquist za okazaną pomoc, oraz prof. dr hab. Mariuszowi Ziółkowskiemu za inspirację do podjęcia powyższego tematu i nieustanną pomoc podczas jego realizacji.

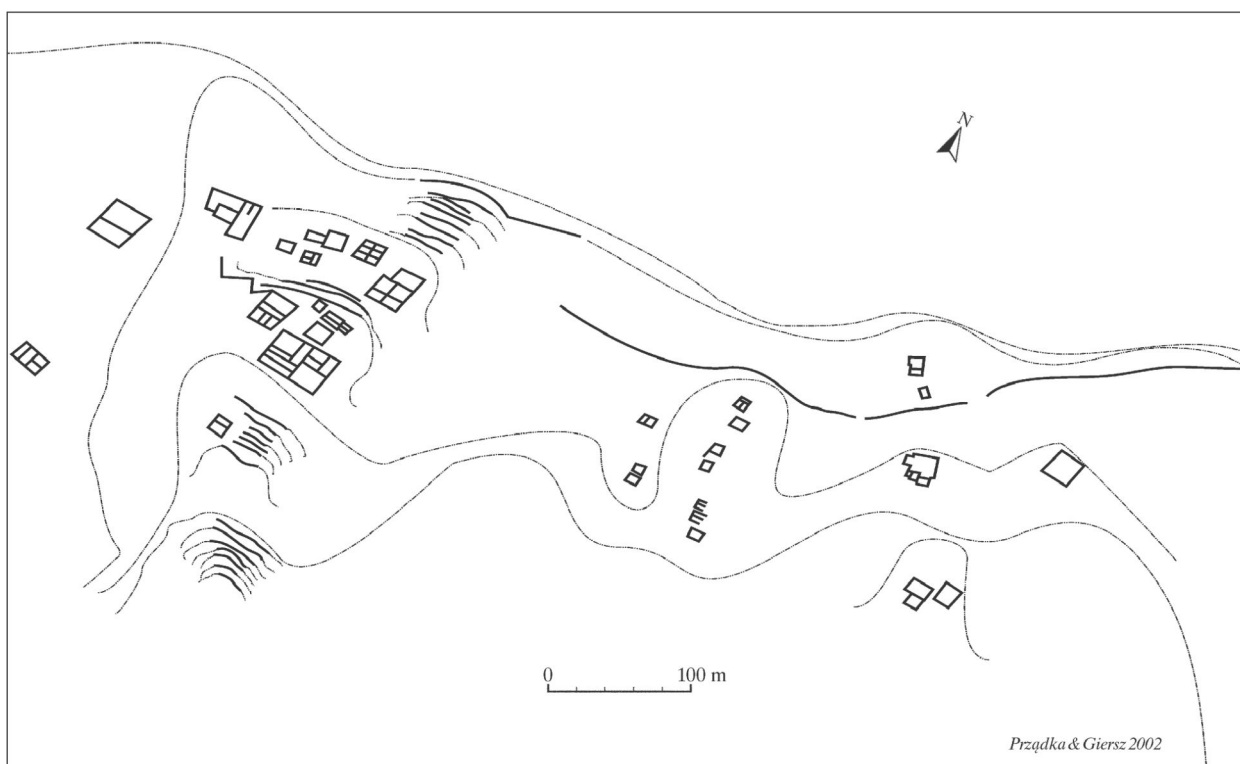

Fig. 4. Plan stanowiska Chuchujirca

Literatura

- BONAVIA D.
1982 *Los Gavilanes. Mar, desierto y oasis*. La historia del hombre. Instituto Arqueológico Alemán, Lima
- LANNING E.
1959 *Early ceramic chronologies of the Peruvian Coast*, Berkeley
- LARCO HOYLE R.
1948 *Cronología arqueológica del Norte del Perú*, Sociedad Geográfica Americana, Buenos Aires
- LERNER S., CÁRDENAS M., KAULICKE P.
1995 *Arqueología del Cerro Sechín*, Fondo Editorial de la Pontificia Universidad Católica del Perú, Lima

- MALPASS M.
1983 *The Preceramic Occupation of the Casma Valley, Peru*, University of Wisconsin, Madison
- McEVAN G. F.
1991 *Investigations at the Pikillacta Site: A Provincial Huari Center in the Valley of Cuzco*, Huari Administrative Structure: Prehistoric Monumental Architecture and State Government, Washington, p. 93-119
- MENZEL D.
1964 *Style and time in the Middle Horizon*, *Ñawpa Pacha* 2, p.1-105
- PRÜMERS H.
2000 *El Casillo de Huarmey* [Boletín de Arqueología PUCP 4], Lima
- RAIMONDI A.
1873 *Ancachs y sus riquezas minerales*, Lima
- THOMPSON D.
1966 *Archeological Investigations in the Huarmey Valley* [Actas y Memorias de XXXVI Congreso Internacional de Americanistas], Sevilla, t. 1, p. 541-548
- TOPIC J. R., LANGE TOPIC T.
2000 *Hacia de comprensión del fenómeno Huari: una perspectiva norteña* [Boletín de Arqueología PUCP 4], Lima
- UCEDA S. E.
1986 *Le Paijaniien de la region de Casma (Pérou): industrie lithique et relations avec les autres industries précéramiques*, Université de Bordeaux (ms)
- WILSON D. J.
1988 *Prehispanic settlement patterns in the lower Santa valley, Peru*, Smithsonian Institution Press, Washington
- WILSON D. J.
1995 *Prehispanic settlement patterns in the Casma valley of Peru: preliminary results to date*, Journal of the Steward Anthropological Society 23, p. 189-227

PATRYCJA PRZĄDKA, MIŁOSZ GIERSZ (*ANDYJSKA MISJA ARCHEOLOGICZNA UW*)

**LAS INVESTIGACIONES ARQUEOLÓGICAS EN EL VALLE DEL RÍO CULEBRAS,
COSTA NOR-CENTRAL DEL PERÚ: TRABAJOS EFECTUADOS EN LA TEMPORADA 2002**

RESUMEN

El valle de Culebras está situado entre los valles de Huarmey y Casma, en la parte nor-central de la costa peruana. Es el último valle costero que no ha recibido aún la atención de los arqueólogos, salvo la parte del litoral (LANNING 1959). El año 2002, arqueólogos de la Misión Arqueológica Andina de la Universidad de Varsovia iniciaron el proyecto “El valle de Culebras”, que está diseñado como la primera etapa de una investigación a mediano plazo. Durante la primera temporada de

trabajo del proyecto arqueológico “El valle de Culebras” se descubrió 62 sitios arqueológicos, hasta ese entonces totalmente desconocidos. La extensión y el número de estos sitios son mayores que en el vecino valle de Huarmey; ello sorprende dadas las limitaciones del recurso hídrico y de tierras cultivables. Las investigaciones arqueológicas en el valle de Culebras arrojan nuevas luces a la discusión sobre las sociedades locales precolombinas de la costa nor-central peruana.